# अभ्यास 3 : क्रियापदानि

## (1) वर्तमानकाळ : (लट्लकारः)

ધોરણ આઠમાં અને આ અગાઉના પુનરાવર્તનના પાઠમાં તમે વર્તમાનકાળનાં ક્રિયાપદો શીખી ગયા છો. તેના અનુસંધાનમાં અહીં એક વિશેષ બાબતને પણ તમારે ધ્યાન ઉપર લેવાની છે. જેમ કે, નીચેનાં વાક્યો વાંચો –

(1) अधीशः पठति ।

(2) तोषा नृत्यति ।

(3) त्रीशा लिखति ।

(4) हार्दी पूजयति ।

ઉપરનાં બધાં વાક્યોમાં વર્તમાનકાળનાં ક્રિયાપદો વપરાયાં છે. દરેક ક્રિયાપદને અંતે આવેલો ति પ્રત્યય એકસરખો છે. પરંતુ ધાતુ અને આ ति પ્રત્યયની વચ્ચે આવેલા વર્ણો (ધ્વનિઓ) જુદા જુદા છે. જેમકે– पठतिમાં पठ्–अ–ति એમ अ વર્ણ આવેલો છે, જ્યારે नृत्यतिમાં नृत्–य–ति એમ य વર્ણ આવેલો છે. એવી જ રીતે लिखतिમાં लिख्–अ–ति એમ अ વર્ણ આવેલો છે, જ્યારે पूजयतिમાં पूज्–अय–तिમાં अय આવેલો છે. આ વચ્ચે આવેલા વર્ણધ્વનિઓને વિકરણ પ્રત્યય કહે છે. આ વિકરણ પ્રત્યય ધાતુના ગણ મુજબ થતા હોવાને કારણે જુદા જુદા છે. સંસ્કૃતભાષામાં જેટલા ધાતુઓ છે. તે બધાને દસ ગણમાં વિભાજિત કરવામાં આવ્યા છે. આ દસેય ગણના વિકરણ પ્રત્યયો અલગ અલગ છે. અહીં તમારે પહેલો, ચોથો, છઠ્ઠો અને દસમો એમ ચાર જ ગણના ધાતુઓનાં રૂપો શીખવાનાં છે. તેથી આ ચાર ગણના વિકરણ પ્રત્યયો ધ્યાનમાં રાખવાના છે. જેમકે, પહેલા ગણનો વિકરણ પ્રત્યય अ, ચોથા ગણનો य, છઠ્ઠા ગણનો अ અને દસમા ગણનો अय છે.

આ રીતે જોતાં જણાય છે કે :

(1) પ્રત્યેક ધાતુને જ્યારે ક્રિયાપદ તરીકે વાપરવાનો થાય છે, ત્યારે એ ધાતુની સાથે પ્રત્યય જોડવાનો રહે છે અને

(2) જ્યારે આવો પ્રત્યય જોડવાનો થાય છે, ત્યારે ધાતુનો ગણ, કાળ, પુરુષ અને વચન એ ચાર બાબતોને ધ્યાનમાં લેવાની હોય છે.

હવે, નીચેનાં બીજાં કેટલાંક વાક્યો વાંચો :

(1) विद्यया सुखं लभते ।

(2) बालकः हस्तेन खादति ।

(3) शिशुः मातरं वन्दते ।

આ વાક્યોમાં જે ક્રિયાપદ વપરાયાં છે, તે બધાં વર્તમાનકાળ, અન્ય પુરુષ અને એકવચનનાં છે. વળી, આ બધાં ક્રિયાપદોમાં રહેલા ધાતુઓ પણ પ્રથમ ગણના છે. આમ છતાં પ્રથમ અને તૃતીય વાક્યમાં આવેલાં ક્રિયાપદને અંતે ते પ્રત્યય છે અને દ્વિતીય વાક્યમાં આવેલા ક્રિયાપદને અંતે ति પ્રત્યય આવેલો છે. આ

પ્રત્યયફેરને યાદ રાખો. આમાં જે ति પ્રત્યય છે, તે પરસ્મૈપદનો છે, જ્યારે ते પ્રત્યય છે, તે આત્મનેપદનો છે. કેટલાક ધાતુઓને પરસ્મૈપદના પ્રત્યયો લાગે છે, જ્યારે કેટલાક ધાતુઓને આત્મનેપદના પ્રત્યયો લાગે છે. જે ધાતુઓને પરસ્મૈપદના પ્રત્યયો લાગે છે, તેમને પરસ્મૈપદી ધાતુ તરીકે અને જે ધાતુઓને આત્મનેપદના પ્રત્યયો લાગે છે, તે ધાતુઓને આત્મનેપદી ધાતુ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. કેટલાક ધાતુઓને પરસ્મૈપદ અને આત્મનેપદ બંનેના પ્રત્યયો લાગે છે. આવા ધાતુઓને ઉભયપદી ધાતુઓ કહે છે.

આમ દરેક વર્તમાનકાળના ક્રિયાપદમાં જો ધાતુ પરસ્મૈપદી હોય તો પરસ્મૈપદના અને આત્મનેપદી હોય, તો આત્મનેપદના પ્રત્યયો જોડાય છે. પરસ્મૈપદ અને આત્મનેપદના મૂળ પ્રત્યયો નીચે મુજબ છે.

**वर्तमानकाल (परस्मैपद)ना प्रत्यय**

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | मि | वः | मः |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | सि | थः | थ |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | ति | तः | अन्ति |

**वर्तमानकाल (आत्मनेपद)ना प्रत्यय**

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | इ | वहे | महे |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | से | इथे | ध्वे |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | ते | इते | अन्ते |

ટૂંકમાં, વર્તમાનકાળના ક્રિયાપદમાં ધાતુ + વિકરણ પ્રત્યય + મૂળ પ્રત્યય એમ ત્રણ ભાગ હોય છે. આથી તમારે જ્યારે કોઈ ધાતુ ઉપરથી વર્તમાનકાળનું ક્રિયાપદ બનાવવાનું થાય, ત્યારે તમારે સર્વ પ્રથમ ધાતુ લેવાનો રહે છે. એ પછી એ ધાતુ જે ગણનો હોય, તે મુજબનો વિકરણ પ્રત્યય જોડવાનો થાય છે અને છેલ્લે વક્તાની ઇચ્છા પ્રમાણે જે-તે પુરુષ અને વચનનો (જો પરસ્મૈપદી ધાતુ હોય, તો પરસ્મૈપદનો અને આત્મનેપદી ધાતુ હોય, તો આત્મનેપદનો) મૂળ પ્રત્યય જોડવાનો રહે છે. આ રીતે તૈયાર થતાં કેટલાંક ક્રિયાપદોનાં રૂપો નીચે આપવામાં આવ્યાં છે.

(જે નિયત ધાતુઓનાં રૂપોનો તમારે અભ્યાસ કરવાનો છે, તે આ પ્રમાણે છે. (ગણ 1) (परस्मै.)पठ्, हस्, चल्, खेल्, खाद्, पा-पिब्, गम्-गच्छ्, भू-भव्, दृश्-पश्य्, स्था-तिष्ठ्, वस्; (आत्मने.), लभ्, भाष्, रम्, वन्द्, मुद्, शुभ्. (ગણ 4) (परस्मै.) नृत्, कुप्, नश्, क्रुध्, द्रुह्; (आत्मने.) विद्, बुध्, मन्, युध्. (ગણ 6) (परस्मै.) लिख्, प्र-विश्; (आत्मने.) मिल्, मुच्, विद्, प्र + क्षिप्. (ગણ 10) कथ्, गण्, रच्, स्पृह्, पूज्.)

### पठ् ભણવું (પ્રથમ ગણ)

### वर्तमानकाल (परस्मैपद)નાં રૂપો

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | पठामि | पठावः | पठामः |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | पठसि | पठथः | पठथ |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | पठति | पठतः | पठन्ति |

### लभ् મેળવવું (પ્રથમ ગણ)

### वर्तमानकाल (आत्मनेपद)નાં રૂપો

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | लभे | लभावहे | लभामहे |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | लभसे | लभेथे | लभध्वे |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | लभते | लभेते | लभन्ते |

### नृत् નાચવું, નૃત્ય કરવું (ચતુર્થ ગણ)

### वर्तमानकाल (परस्मैपद)નાં રૂપો

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | नृत्यामि | नृत्यावः | नृत्यामः |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | नृत्यसि | नृत्यथः | नृत्यथ |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | नृत्यति | नृत्यतः | नृत्यन्ति |

### विद् હોવું, થવું (ચતુર્થ ગણ)

### वर्तमानकाल (परस्मैपद)નાં રૂપો

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | विद्ये | विद्यावहे | विद्यामहे |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | विद्यसे | विद्येथे | विद्यध्वे |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | विद्यते | विद्येते | विद्यन्ते |

## लिख् લખવું (છઠ્ઠો ગણ)

### वर्तमानकाल (परस्मैपद)નાં રૂપો

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | लिखामि | लिखावः | लिखामः |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | लिखसि | लिखथः | लिखथ |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | लिखति | लिखतः | लिखन्ति |

## मिल् મળવું (છઠ્ઠો ગણ)

### वर्तमानकाल (आत्मनेपद)નાં રૂપો

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | मिले | मिलावहे | मिलामहे |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | मिलसे | मिलेथे | मिलध्वे |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | मिलते | मिलेते | मिलन्ते |

## कथ् કહેવું (દસમો ગણ)

### वर्तमानकाल (परस्मैपद)નાં રૂપો

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | कथयामि | कथयावः | कथयामः |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | कथयसि | कथयथः | कथयथ |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | कथयति | कथयतः | कथयन्ति |

## कथ् કહેવું (દસમો ગણ)

### वर्तमानकाल (आत्मनेपद)નાં રૂપો

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | कथये | कथयावहे | कथयामहे |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | कथयसे | कथयेथे | कथयध्वे |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | कथयते | कथयेते | कथयन्ते |

ઉપર્યુક્ત રૂપો પૈકી કોઈ રૂપની ઓળખ કરવાની થાય, ત્યારે ધાતુ, ગણ, કાળ, પુરુષ અને વચન-એમ પાંચ વાતોને સ્પષ્ટ કરવી પડે છે. જેમકે पठति । એ ક્રિયાપદની જ્યારે ઓળખ કરવાની થાય છે, ત્યારે पठ् ધાતુ, પ્રથમ ગણ, વર્તમાનકાળ, અન્ય પુરુષ અને એકવચન-એમ પાંચ વાતોને સ્પષ્ટ કરવી પડે છે. (આ પાંચ વાતો આગળ ઉપર આપવામાં આવેલાં ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળનાં ક્રિયાપદનાં રૂપોને ઓળખવા માટે પણ ધ્યાનમાં રાખવાની છે.)

## (2) હ્યસ્તન ભૂતકાળ (लङ्लकारः)

નીચેનાં વાક્યો વાંચો :

(1) ऋषिः गुरुकुले अपठत् ।

(2) रामलक्ष्मणौ गुरुकुले अपठताम् ।

(3) सर्वे छात्राः गुरुकुले अपठन् ।

ઉપરનાં વાક્યોમાં વપરાયેલાં ત્રણ ક્રિયાપદો पठ् ધાતુનાં છે. આ બધાં ક્રિયાપદ હ્યસ્તન (કે અનદ્યતન) ભૂતકાળનાં છે. વીતી ગયેલા સમયને ભૂતકાળ કહે છે. હ્યઃ એટલે ગઈ કાલ. ગઈ કાલે જે ક્રિયા થઈ હોય તેને માટે આ પ્રકારનાં ક્રિયાપદ વપરાય છે. આને लङ् लकार તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે.

આ હ્યસ્તન ભૂતકાળ (लङ् लकार)નાં બધાં જ ક્રિયાપદોમાં ધાતુની આગળ अ જોડાય છે, તે યાદ રાખવાનું છે. (આ अ ધાતુની આગળ આવે છે. એટલે જો કોઈ ધાતુને ઉપસર્ગ જોડવાનો થાય, ત્યારે ઉપસર્ગની આગળ अ ન જોડતાં ધાતુની આગળ જ જોડવાનો રહે છે. જેમકે - ઉપસર્ગ વગરનું ક્રિયાપદ अविशत् । ઉપસર્ગ સાથેનું ક્રિયાપદ प्र+अविशत्-प्राविशत्) બાકીની બાબતો વર્તમાનકાળનાં રૂપોની જેમ જ છે. અહીં પ્રથમ હ્યસ્તન ભૂતકાળના પરસ્મૈપદ અને આત્મનેપદના મૂળ પ્રત્યયો આપ્યા છે અને તે પછી ચારેય ગણના એક-એક ધાતુના પરસ્મૈપદ અને આત્મનેપદનાં રૂપો આપવામાં આવ્યાં છે.

### હ્યસ્તન-ભૂતકાલ (परस्मैपद)ના પ્રત્યયો

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | अम् | व | म |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | स् (:) | तम् | त |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | त् | ताम् | अन् |

### હ્યસ્તન-ભૂતકાલ (आत्मनेपद)ના પ્રત્યયો

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | इ (ए) | वहि | महि |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | थास् (थाः) | इथाम् | ध्वम् |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | त | इताम् | अन्त |

(વર્તમાનકાળનાં ક્રિયાપદોની જેમ હ્યસ્તન ભૂતકાળનાં ક્રિયાપદોમાં પણ અ + ધાતુ + વિકરણપ્રત્યય + પ્રત્યય એ ચારનું સંયોજન કરવાનું રહે છે. જેમકે અ + પઠ્ + અ + ત્ - अपठत् । આ રીતે બનતાં રૂપો નીચે આપવામાં આવ્યાં છે. હ્યસ્તન ભૂતકાળને અનદ્યતન ભૂતકાળ પણ કહેવામાં આવે છે, તે ધ્યાનમાં રાખો.)

### पठ् वांचवुं, भणवुं (प्रथम गण) । ह्यस्तन-भूतकाल, परस्मैपद

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष | अपठम् | अपठाव | अपठाम |
| પહેલો પુરુષ | में वांच्युं. | અમે બેએ વાંચ્યું. | અમે વાંચ્યું. |
| मध्यमपुरुष | अपठः | अपठतम् | अपठत |
| બીજો પુરુષ | तें वांच्युं. | તમે બેએ વાંચ્યું. | તમે વાંચ્યું. |
| अन्यपुरुष | अपठत् | अपठताम् | अपठन् |
| ત્રીજો પુરુષ | तेणे वांच्युं. | તે બેએ વાંચ્યું. | તેઓએ વાંચ્યું. |

### लभ् मेळववुं (प्रथम गण) । ह्यस्तन भूतकाल, आत्मनेपद

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | अलभे | अलभावहि | अलभामहि |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | अलभथाः | अलभेथाम् | अलभध्वम् |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | अलभत | अलभेताम् | अलभन्त |

### नृत् नाचवुं, नृत्य करवुं (चतुर्थ गण) । ह्यस्तन-भूतकाल, परस्मैपद

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | अनृत्यम् | अनृत्याव | अनृत्याम |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | अनृत्यः | अनृत्यतम् | अनृत्यत |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | अनृत्यत् | अनृत्यताम् | अनृत्यन् |

### विद् होवुं, थवुं (चतुर्थ गण) । ह्यस्तन-भूतकाल, आत्मनेपद

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | अविद्ये | अविद्यावहि | अविद्यामहि |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | अविद्यथाः | अविद्येथाम् | अविद्यध्वम् |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | अविद्यत | अविद्येताम् | अविद्यन्त |

### लिख् लखवुं (षष्ठ गण) । ह्यस्तन-भूतकाल, परस्मैपद

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | अलिखम् | अलिखाव | अलिखाम |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | अलिखः | अलिखतम् | अलिखत |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | अलिखत् | अलिखताम् | अलिखन् |

**मिल् મળવું (ષષ્ઠ ગણ) । ह्यस्तन-भूतकाल, आत्मनेपद**

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | अमिले | अमिलावहि | अमिलामहि |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | अमिलथाः | अमिलेथाम् | अमिलध्वम् |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | अमिलत | अमिलेताम् | अमिलन्त |

**कथ् કહેવું (દશમ ગણ) । ह्यस्तन-भूतकाल, परस्मैपद**

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | अकथयम् | अकथयाव | अकथयाम |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | अकथयः | अकथयतम् | अकथयत |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | अकथयत् | अकथयताम् | अकथयन् |

**कथ् કહેવું (દશમ ગણ) । ह्यस्तन-भूतकाल, आत्मनेपद**

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | अकथये | अकथयावहि | अकथयामहि |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | अकथयथाः | अकथयेथाम् | अकथयध्वम् |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | अकथयत | अकथयेताम् | अकथयन्त |

**વિશેષ :** સંસ્કૃત ભાષામાં ભૂતકાળની ક્રિયાને કહેવા માટે એક વિશેષ વ્યવસ્થા પણ છે. તે મુજબ વર્તમાનકાળના ક્રિયાપદની સાથે જો તમે स्म એવા શબ્દનો પ્રયોગ કરી દો, તો તે ક્રિયાપદ ભૂતકાળનો અર્થ આપતું થઈ જાય છે. જેમકે, નીચેનાં વાક્યો વાંચો –

(1) पशुः घासं खादति । (પશુ ઘાસ ખાય છે.)

(2) पशुः घासं खादति स्म । (પશુ ઘાસ ખાતું હતું.)

તમે જોઈ શકો છો કે બન્ને વાક્યમાં खादति એવું વર્તમાન કાળનું ક્રિયાપદ એકસરખી રીતે વપરાયું છે. પરંતુ તે જ્યારે स्मની સાથે વપરાયું છે, ત્યારે ભૂતકાળનો અર્થ આપે છે.

આથી જો તમે ધારો તો व्यासः कथाम् अकथयत् એમ કહેવાને બદલે व्यासः कथां कथयति स्म એવો પ્રયોગ પણ કરી શકો છો. એવી જ રીતે मुनिः भाषते स्मને બદલે मुनिः अभाषत । એવો પ્રયોગ કરી શકાય છે. બધાં ક્રિયાપદોના સંદર્ભે પણ આવી જ વ્યવસ્થા છે, તે યાદ રાખવું જોઈએ.

## (3) સામાન્ય ભવિષ્યકાળ (लृट्लकारः)

નીચેનાં વાક્યો વાંચો –

(1) सः प्रातः दुग्धं पास्यति ।

(2) मयूरः नर्तिष्यति ।

(3) दीपावलिः आगमिष्यति ।

ઉપરનાં વાક્યોમાં જે ત્રણ ક્રિયાપદો છે, તે બધાં સામાન્ય ભવિષ્યકાળનાં છે. આવનારા કાળને ભવિષ્યકાળ કહે છે. આને लृट् लकार તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. આ સામાન્ય ભવિષ્યકાળ (लृट् लकार)નાં બધાં જ ક્રિયાપદોની સંરચનામાં નીચેની કેટલીક બાબતો યાદ રાખવાની છે. જેમકે –

(1) (બધા જ ગણના) ધાતુને વિકરણ પ્રત્યય તરીકે स्य જોડાય છે. (पा-स्य-ति-पास्यति ।)

(2) કેટલાક ધાતુઓમાં આવેલા આ स्य વિકરણની આગળ इ ઉમેરવાનો રહે છે. (गम्-इ-स्य-ति-गमिष्यति । )

(3) જ્યારે स्य વિકરણની આગળ इ ઉમેરાય છે, ત્યારે स्यમાં આવેલો (દન્ત્ય) स् (મૂર્ધન્ય) ष् થઈ જાય છે. (ઉપરનાં બન્ને ક્રિયાપદો જુઓ. पास्यतिમાં આગળ इ નથી, તેથી ત્યાં स् છે, જ્યારે आगमिष्यतिમાં આગળ इ ઉમેરાયેલો છે, તેથી ત્યાં ष् છે.)

આ સામાન્ય ભવિષ્યકાળના પરસ્મૈપદ અને આત્મનેપદના મૂળ પ્રત્યયો વર્તમાનકાળના પ્રત્યયોની જેમ જ છે. માત્ર ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ધાતુની સાથે બધે स्य વિકરણ પ્રત્યય ઉમેરવાનો થાય છે. તેથી અહીં આ કાળના મૂળ પ્રત્યયો આપવાની જરૂર રહેતી નથી.

કેટલાક ધાતુઓનાં સામાન્ય ભવિષ્યકાળનાં પરસ્મૈપદ અને આત્મનેપદનાં રૂપો નીચે પ્રમાણે છે.

### पठ् ભણવું (પ્રથમ ગણ) । ભવિષ્યકાલ, परस्मैपद

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | पठिष्यामि | पठिष्यावः | पठिष्यामः |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | पठिष्यसि | पठिष्यथः | पठिष्यथ |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | पठिष्यति | पठिष्यतः | पठिष्यन्ति |

### लभ् મેળવવું (પ્રથમ ગણ) । ભવિષ્યકાલ, आत्मनेपद

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | लप्स्ये | लप्स्यावहे | लप्स्यामहे |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | लप्स्यसे | लप्स्येथे | लप्स्यध्वे |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | लप्स्यते | लप्स्येते | लप्स्यन्ते |

### नृत् નાચવું, નૃત્ય કરવું (ચતુર્થ ગણ), भविष्यकाल, परस्मैपद

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | नर्तिष्यामि | नर्तिष्यावः | नर्तिष्यामः |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | नर्तिष्यसि | नर्तिष्यथः | नर्तिष्यथ |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | नर्तिष्यति | नर्तिष्यतः | नर्तिष्यन्ति |

### विद् હોવું, થવું (ચતુર્થ ગણ), भविष्यकाल, आत्मनेपद

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | वेत्स्ये | वेत्स्यावहे | वेत्स्यामहे |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | वेत्स्यसे | वेत्स्येथे | वेत्स्यध्वे |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | वेत्स्यते | वेत्स्येते | वेत्स्यन्ते |

### लिख् લખવું (ષષ્ઠ ગણ), भविष्यकाल, परस्मैपद

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | लेखिष्यामि | लेखिष्यावः | लेखिष्यामः |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | लेखिष्यसि | लेखिष्यथः | लेखिष्यथ |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | लेखिष्यति | लेखिष्यतः | लेखिष्यन्ति |

### मिल् મળવું (ષષ્ઠ ગણ), भविष्यकाल, आत्मनेपद

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | मेलिष्ये | मेलिष्यावहे | मेलिष्यामहे |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | मेलिष्यसे | मेलिष्येथे | मेलिष्यध्वे |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | मेलिष्यते | मेलिष्येते | मेलिष्यन्ते |

### कथ् કહેવું (દશમ ગણ), भविष्यकाल, परस्मैपद

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | कथयिष्यामि | कथयिष्यावः | कथयिष्यामः |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | कथयिष्यसि | कथयिष्यथः | कथयिष्यथ |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | कथयिष्यति | कथयिष्यतः | कथयिष्यन्ति |

## कथ् કહેવું (દશમ ગણ), भविष्यकाल, आत्मनेपद

| | एकवचन | द्विवचन | बहुवचन |
|---|---|---|---|
| उत्तमपुरुष (પહેલો પુરુષ) | कथयिष्ये | कथयिष्यावहे | कथयिष्यामहे |
| मध्यमपुरुष (બીજો પુરુષ) | कथयिष्यसे | कथयिष्येथे | कथयिष्यध्वे |
| अन्यपुरुष (ત્રીજો પુરુષ) | कथयिष्यते | कथयिष्येते | कथयिष्यन्ते |

### स्वाध्याय

**1. वर्तमानकालस्य क्रियापदानां स्थाने ह्यस्तन-भूतकालस्य योग्यं क्रियापदं लिखत ।**

(1) समीरः जनन्याः समीपं व्रजति वदति च ।

(2) वयं तु मेघजलम् एव पिबामः ।

(3) तडागजलं पातुं गच्छामि ।

(4) तं धनस्यूतं तत्रैव त्यजामि ।

(5) अहं तु कुलाचारं न पालयामि ।

**2. ह्यस्तन-भूतकालस्य क्रियापदस्य अनुरूपं भविष्यकालस्य क्रियापदं लिखत ।**

(1) तमवलोक्य सः अचिन्तयत् ।

(2) कपोतराजः परिवारेण सह गगने व्यसर्पत् ।

(3) कपोतराजः कपोतान् अकथयत् ।

(4) कश्चित् कपोतः सदर्पमवदत् ।

**3. उदाहरणानुसारं रूपस्य परिचयं कारयत ।**

**उदाहरणम् :** भवति । भू धातु, प्रथम गण, परस्मैपद, वर्तमानकाल, अन्य पुरुष, एकवचन ।

(1) अबोधत् (2) प्रविशति (3) अपिबत् (4) प्रणमति

(5) वदन्ति (6) गमिष्यामः

**4. अधोलिखितेषु वाक्येषु प्रयुक्तस्य स्म-प्रयोगस्य स्थाने ह्यस्तनभूतकालस्य रूपं लिखत ।**

(1) छात्राः स्वात्मानं धन्यं मन्यन्ते स्म ।

(2) देशात् जनाः अध्ययनाय आगच्छन्ति स्म ।

(3) गुप्तकाले अत्र वेदाध्ययनमपि प्रचलति स्म ।

(4) पठनं पाठनं च भवति स्म ।

(5) कथाकारः कथां कथयति स्म ।